

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

УРУШ ВА ТИНЧЛИК

Абдулла Қаҳҳор ва
Кибриё Қаҳҳорова
таржимаси

ТОШКЕНТ — 1979 **Ғафур Ғулом**
номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти

БИРИНЧИ БУЛИМ

I

1806 йилнинг бошларида Николай Ростов отпускага қайтди. Денисов ҳам ўз юрти Воронежга кетмоқда эди, Ростов уни Москвага бирга бориб, ўзлариникига тушишга кўндирди. Москвага бир бекат қолганда Денисов бир ўртоғини учратиб, у билан уч шиша вино ичди-да, Ростовнинг ёнида ухлаб қолди; йўл ўнқир-чўнқир бўлиб, чана ҳарчанд чайқалса ҳам Денисов Москвагача уйғонмади. Ростов эса Москвага яқинлашган сайин бетоқат бўлар эди.

Улар заставада отпускарини қайд қилдириб, Москвага кирганларида Ростов ичида: «Қачон етамиз? Қачон етамиз? Оббо, кўчалари, дўконлари, калачлари, фонуслари, извошлари қурсин!» — дер эди.

Ростов талпинса, чана тезроқ юрадигандай энгашиб:

— Денисов! Тур, келдик! Ухлагани ухлаган! — деди. Денисовдан садо чиқмади.

— Ана Захар извошчи турадиган чорраҳа; ана, Захарнинг ўзи, ўша оти, мана ширин кулча сотиб оладиган дўконимиз. Қачон етамиз? Мунча узоқ бўлиб кетди!

— Қайси ҳовлига? — деб сўради аравакаш.

— Ҳув ана, кўчанинг охиридаги катта иморат, кўрмаясанми! Шу бизнинг ҳовлимиз, — деди Ростов, — ахир шу уй бизники-да! Денисов, Денисов! Келиб қолдик.

Денисов бошнини кўтариб йўталдию ҳеч нарса демади.

— Дмитрий, — деди Ростов козлада ўтирган хизматкорига. — Ўша ёнаётган чироқ бизнинг ҳовлимизда эмасми?

— Ҳа, отангизнинг кабинетларида ҳам чироқ бор.

— Ҳали ухлашмапти-да, а? Ухлашмаганмикин? Эсингдан чиқармагин, дарров янги венгеркамни олиб бер, — деди Ростов энди сабза урган мўйловини силаб.

— Қани, ҳайда тезроқ, — деб бақирди аравакашга. — Вася, турсанг-чи, — деди яна ётиб олган Денисовга.

— Тезроқ ҳайда, уч сўлкавой ароқ пули оласан, — деб бақирди Ростов ҳовлисига уч уй қолганда. Назарида от қимирламасдан бир жойда тургандай эди. Ниҳоят, чана ўнг томондаги катта эшикка томон бурилди, Ростов тепасига қараб, сувоқлари тушиб кетган ўша таниш карнизни, пиллапояни ва йўлкадаги устунни кўрди. Чана тўхтагунча сабри чидамай сакраб тушиб, айвонга қараб чопди. Ҳовли ҳам жимжит, ким келганлиги билан иши бўлмагандай, қовоғини солиб турар эди. Айвонда ҳеч ким йўқ. «Эй худойим! Тинчлик-омонликмикин?» — деди Ростов юраги орзиқиб ва бир лаҳзагина тўхтадию қийшайиброқ қолган ўша эски зинадан югурганича чиқиб кетди. Графиня, тутқичи кир, деб ҳамиша койиниб юрадиган ўша эшик илгаригидай секингина очилди. Қираверишдаги уйда битта шам ёниб турар эди.

Чол Михайло сандиқ устида ётган эди. Каретада юрадиган ва каретани орқасидан баҳузур кўтаришга кучи етадиган ўша бақувват лакей Прокофий қовуқдан чобота тўқиб ўтирган эди. Уйқу босиб, бепарво ўтирган Прокофий очилган эшикка қарадию бирдан ҳам қўрқиб, ҳам суюниб кетди.

— Ё қудратингдан! Кичкина граф-ку! — деди Николайни таниб. — Бу қандоқ бўлди? Бўталоғим! — Прокофий ҳаяжондан титраб-қалтираб, унинг келганидан хабар бермоқчи бўлди шекилли, эшикка томон югурди-ю, лекин яна қайтди ва ёш хўжайиннинг елкасига осилди.

— Тинчлик-омонликми? — деди Ростов қўлини унинг қўлидан тортиб.

— Худога шукур! Ҳамма соғ-саломат. Ҳозиргина овқат еб бўлишди! Кел, бир дийдорингга тўяй, тўрам!

— Ҳамма, соғ-саломатми?

— Ҳа, худога шукур! Худога шукур!

Ростов келганини ҳеч кимга билдирмай, пўстинини ечиб ташлаб, Денисовни ҳам тамоман эсидан чиқариб, оёқ учида қоронғи катта залга кирди. Бу ер ҳам ҳамон илгаригидай: карта ўйналадиган ўша столлар, усти ёпиб қўйилган ўша катта қандил. Бироқ кимдир ёш хўжайинни кўриб қолиб, Николай меҳмонхонанинг эшигига етмасдан, ёнбошдаги эшикдан елдай югуриб келдию уни қучоқлаб ўпа бошлади. Яна бошқа эшиклардан бошқа одамлар шунга ўхшаш чолиб келиб уни қучоқлаб-ўпиб, хурсандликдан

кўз ёши қилишди. Николай бу одамлардан қайсиси отаси, қайсиси Наташа, қайсиси Петя эканини билолмас эди. Ҳамма бараварига қичқирар, гапирар, ўпар эди. Ростов буларнинг ичида онаси йўқлигинигина билар эди холос.

— Мен билмабман ҳам... Николушка... айланай!

— Мана... ўзи... дўстим Коля... ўзгариб кетипти! Шам йўқми! Нима балол!

— Мени ҳам ўпсанг-чи!

— Айланай... мени-чи.

Соня, Наташа, Петя, Анна Михайловна, Вера, кекса граф уни қучоқлашар эди, хизматкорлар, оқсочлар бир уй бўлиб чуғурлашар ва ўз хурсандликларини ифода қилишар эди.

Петя унинг оёғига ёпишиб:

— Мени-чи, мени ўпмайсанми? — деб қичқирди.

Наташа акасининг бўйнини эгиб, юз-кўзидан чўлп-чўлп ўпганидан кейин ўзини четга олди-да, унинг венгеркасини этагидан ушлаганича эчкидай ирғишлаб, чийиллай бошлади.

Теварак-атрофда кўзларига қувонч ёши тўлган, лаблари бўсага тайёр одамлар турар эди.

Қипқизариб кетган Соня ҳам унинг қўлидан ушлаб, қарашини кутиб гул-гул очилиб турар эди. Соня ўн еттига қадам қўйган бўлиб, айниқса ҳозир, унинг келганига суюниб очилганидан ниҳоятда чиройли бўлиб кетган эди. У тин олмай, кулумсираб Николайга тикилганича турар эди. Николай унга ташаккуримиз назар ташлади, лекин ҳануз кимнидир кутар ва излар эди. Кекса графиня ҳали чиқмаган эди. Ниҳоят йўлакдан оёқ шарпаси эшитилди. Лекин бу оёқ шарпаси жуда тез, онасининг юришига ўхшамас эди.

Аммо келаётган онаси бўлиб, у Николай йўқлигида тиктирган янги кўйлагини кийиб олган эди. Ҳамма четланди, Николай онасининг истиқболига югурди, она-бола кўришганда графиня йиғлаб, ўзини унинг бағрига ташлади. У бошини кўтаролмас, юзини ўғлининг венгеркасининг совуқ шнурларига тобора қаттиқроқ босар эди. Кирганини ҳеч ким пайқамаган Денисов уларга қараб, кўзларини уқалаб бир четда турар эди.

— Мен ўғлингизнинг дўсти Василий Денисов бўламан,— деди у,— савол назари билан қараган графга ўзини танитиб.

— Хуш келибсиз, хуш келибсиз. Биламан,— деди граф

уни қучоқлаб ўпиб, — Николушка сизнинг тўғрингизда ёзган эди... Наташа, Вера, мана Денисов.

Уша бахтиёр, қувноқ чехралар, сочи ҳурпайган Денисовга ўгирилди ва уни қуршаб олишди.

Хурсандлигидан ўзини йўқотиб қўйган Наташа чопиб унинг олдига келди-ю:

— Вой, жонгинам, Денисов! — деб уни қучоқлаб ўпди. Наташанинг бу қилмишидан ҳамма хижолатда қолди. Денисов ҳам қизариб кетди, лекин кулимсираганича Наташанинг қўлини олиб ўпди.

Денисовни алоҳида тайёрлаб қўйилган уйга олиб киришди. Ростовлар эса истироҳат бўлмасида Николушка атрофига тўпланишди.

Кекса графиня унинг қўлини ушлаганича дамба-дам ўпиб ёнида ўтирар эди; бошқалар эса уларнинг атрофига тўпланиб, Николайнинг ҳар бир ҳаракатини, сўзини, қарагини кузатиб, унга хурсандлик ва меҳр-муҳаббат билан тикилиб туришар эди. Николайнинг уқалари ва сингиллари унга яқинроқ ўтиргани жой талашар, чой, рўмолча, трубкани ҳар қайсиси мен келтираман, деб бир-бири билан жанжаллашар эди.

Ростов ўзига бўлган бу меҳр-муҳаббатдан жуда хурсанд эди, лекин учрашувнинг дастлабки дақиқалари шундай яхши бўлган эдики, ҳозирги хурсандлиги назарида кам кўринди ва у яна нималарнидир кутар эди.

Йўлдан чарчаб келган икки оғайни эртасига соат тўққиздан ошгунча ухлашди.

Бериги уйда қилич, сумка, қопчиқ, қопқоғи очиқ чамадон, ифлос этиклар сочилиб ётар эди. Ҳозиргина пардозланган шпорлик бир жуфт этик девор тагида турар эди. Хизматкорлар дастшўй, соқол олгани иссиқ сув ва чўткалаб тозаланган кийим-кечакларни олиб келишди. Уйдан тамаки ва эркак ҳиди келар эди.

— Ҳой, Гришка, трубкани келтир, — деб қичқирди Васька Денисов бўғиқ товуш билан. — Ростов, турсанг-чи!

Ростов кўзларини уқалаб, иссиқ ёстиқдан бошини кўтарди. Унинг сочлари тўзиб кетган эди.

— Нима, ухлаб қолибмизми?

Наташанинг:

— Ҳа, соат тўққиздан ошди, — деган товуши эшитилди ва нариги уйда оҳорланган кўйлақларнинг шилдираши, қизларнинг шивирлагани ва кулгани эшитилди: қия турган эшикдан ҳаво ранг бир нима, лента, қора сочлар ва

кулиб турган юзлар кўзга чалинди. Булар Наташа билан Соня ва Петя бўлиб, меҳмонлар туришмадимикин, деб хабар олгани келишган эди.

Эшик олдидан яна Наташанинг:

— Николинька, тур! — деган товуши эшитилди.

— Ҳозир!

Шу пайт Петя нариги уйда қилични кўриб дарров кўлига олди-ю, жанговар соҳибқирон акасини кўриб ўзида йўқ суюнган боладай хурсанд бўлди ва опаларининг ҳали кийинмаган эркакларга кўзи тушуви айб эканлигини ҳам унутиб, эшикни очиб юборди.

— Бу қилич сеникимми? — деб қичқирди Петя. Қизлар ўзларини четга олишди. Денисов, кўзлари олайиб, «Бу қандоқ бўлди» деган мазмунда ўртоғига қарар экан, жун босган оёғини кўрпанинг остига тикди. Петя ичкарига кириши билан эшик ёпилди. Эшикнинг нариги ёғидан қизларнинг кулгиси эшитилди.

Яна Наташанинг:

— Николинька, халат кийиб чиқа қол, — деган товуши эшитилди.

— Бу қилич сеникимми? — деб сўради Петя, — ё сиз-никими? — деди мўйловли, қора Денисовга хушомадомуз ҳурмаг билан мурожаат қилиб.

Ростов шошиб-пишиб оёғига кийди ва халатини елкасига ташлаб нариги уйга чиқди. Наташа шпорли этикнинг бир пойини кийган, иккинчисига оёғини тикмоқда эди. Соня эса гир айланиб, кўйлагининг этагини шишириб, энди ўтирмоқчи бўлиб турган эди. Иккови ҳам бир хилда ҳаворанг янги кўйлак кийган, икковининг ҳам юзи қип-қизил, қувноқ эди. Соня қочиб кетди, Наташа эса акасини қўлтиқлаб истироҳат бўлмасига олиб кирди ва шу ерда иккови гаплаша кетди. Ака-сингил ўзларинигина қизиқтирадиган сон-саноқсиз икир-чикирлар тўғрисида бир-бирига савол-жавоб қилишар эди. Наташа ўзи ҳар бир оғиз сўз айтганда ҳам, акаси гапирганда ҳам кулар, лекин унинг кулиши орада қизиқ гаплар ўтаётганлигидан эмас, балки хурсандлигидан ва бу хурсандликни ичига сиғдиролмаганлигидан эди.

У икки гапнинг бирида:

— Мунча яхши, мунча ҳам яхши! — деб қўяр эди.

Ростов сўнгги бир ярим йил мобайнида биринчи марта ҳароратли муҳаббат нури таъеиридан кўнгилда ва юзида маъсум табассум сездики, уйдан чиқиб кетганидан бери бу хилда табассум қилмаган эди.

— Йўқ, менга қара,— деди Наташа,— энди катта йигит бўлибсан-а? Шундай акам бор-а!—деди унинг мўйловига қўл теккизиб,— йигитлар қанақа бўлади-я? Шуни билмоқчиман. Бизга ўхшаганми — сизлар? Йўқми?

— Соня нега қочиб кетди? — деб сўради Ростов.

— Буни қўй, гап кўп. Соня билан гаплашганингда сен-сирайсанми, сизлайсанми?

— Кўрамиз-да,— деди Ростов.

— Сизлагин, хўпми, мен сенга кейин айтиб бераман.

— Нима гап экан?

— Хўп, ҳозир айта қолай. Сонянинг ўртоғим эканлигини биласан-а. Бизлар шунақа ўртоқки, унинг учун мен қўлимни ҳам куйдираман. Мана, кўр,— деб ҳарир кўйлагининг енгини шимарди ва узун нозик қўлининг тирсагидан анча юқори (балда кийиладиган кўйлак ҳам беркитиб турадиган) жойидаги қизил изни кўрсатди.

— Уни қанчали яхши кўрганлигимни билдириш учун шу еримни ўзим куйдирганман, темир жазбар¹ ни ўтда қиздирдиму босдим.

Ростов ўзининг бурунги уйда, ёстиқчалар қўйилган диванда ўтириб, Наташанинг қувноқ ва ўйнаб турган кўзларига қарар экан, ўзидан бошқа ҳеч кимга ҳеч қандай қиммати бўлмаган, лекин унга ҳаётда энг катта ҳузур-ҳаловат бағишлаган болалик олами қучоғига яна кириб кетди. Наташанинг муҳаббат билдириш учун жазбар билан қўл куйдирганлиги ҳам унга бемаъни кўринмади, чунки Ростов буни англар ва бунга ҳайрон бўлмас эди.

— Хўш, бутун гап шуми? — деди Ростов.

— Жонажон ўртоқмиз-да, ўртоқмиз. Жазбар билан қўл куйдириш нима деган гап экан. Қиёматли ўртоқмиз. Соня бировни яхши кўргидай бўлса, ўла-ўлгунча яхши кўради: лекин мен негадир унақа эмасман, дарров эсимдан чиқараман.

— Хўш, яна нима?

— Нима бўлар эди, Соня мени ҳам, сени ҳам яхши кўради! — Наташа тўсатдан қизариб кетди.— Эсингда борми, жўнайдиган кунинг... Ўша гапларни эсидан чиқарсин, дейди... Мен уни ўла-ўлгунимча яхши кўраман, лекин унинг боши очиқ, дейди. Жуда яхши, олижаноб одамнинг гапи-а! Нима дейсан? Олижаноб-а? Шундай эмасми? —

¹ Ж а з б а р — линейка. (Ред.)

деди ва бу саволларни шундай жиддият билан ва ҳаяжон ичида берардики, ҳозир гапираётган бу гапларини илгари йиғлаб гапирганлиги кўриниб турар эди. Ростов ўйланиб қолди.

— Мен ҳеч қачон лафзимдан қайтмайман,— деди Ростов,— бундан ташқари, Соня шундай дилбар қизки, бундай бахту толедан аҳмоқ юз ўгиради.

— Йўқ, йўқ,— деди Наташа қичқириб,— бу тўғрида биз гаплашганмиз. Сенинг шундоқ дейишингни билар эдик. Лекин бу тўғри келмайди, чунки сен шундоқ десанг, лафзимдан қайтмайман, дейдиган бўлсанг, Соня ҳалиги гапни жўрттага айтгандай бўлиб қолади. Унда сен ҳар нечук, уни мажбуран оладиган бўлиб чиқасан. Унда тўғри келмайди.

Ростов бу гапларни Соня билан Наташа бамаслаҳат пишиқтириб қўйганини фаҳмлаб турар эди. Соня кеча ҳам уни ўзининг ҳусну жамолига қойил қолдирган эди. Ҳали қия очиқ турган эшикдан кўзи тушганда кўзига кечагидан ҳам чиройлироқ кўринди. У ўн олти яшар, тўлин ойда қиз бўлиб, афтидан, Ростовни жондан ортиқ яхши кўрар эди (Ростов бунга заррача ҳам шубҳа қилмас эди). «Нега энди уни яхши кўрмайину, ҳатто уйланмайин,— деб ўйлар эди Ростов,— лекин... Ҳозир бошқа хурсандчилигу машғулотдан кўпи борми?» Ҳа, икковининг ўйлаган нарсаси маъқул,— деди Ростов ичида,— менинг бошим очиқ бўлиши керак».

— Хўп жуда яхши,— деди Ростов,— кейин гаплашамиз.— Сени кўрганимга шунчалик хурсандманки! — деди у яна.

— Хўш, сен қалайсан, Борисни эсингдан чиқарганинг йўқми? — деди акаси.

— Қўйсанг-чи! — деди кулиб Наташа.— Борисингни ҳам танитайман, бошқасини ҳам.

— Ҳали шунақами! Нима бўлди санга?

— Менгами? — деди Наташа гул-гул очилиб кулиб.— Сен Dupont'ни кўрдингми?

— Йўқ.

— Машҳур раққос Дюпорни кўрганинг йўқми? Кўрган бўлсанг тушунмайсан, мен мана бунақа бўлиб кетганман.— Наташа рақсга чоғланиб, юбкасининг этагини икки томондан ушлади-да, бир неча қадам нарига югуриб бориб ирғиди, оёқларини бир-бирига урди ва оёгининг учгинасида бир неча қадам босди.

— Оғзининг учида турибманми? Кўрдингми,— деди, лекин оёқ учида кўп туropolмади.— Мана, мени кўрдингми! Ҳеч эрга тегмайман, раққоса бўламан. Лекин бу гапни ҳеч кимга оғзингдан чиқарма:

Ростов шу қадар қаттиқ кулдики, нариги уйда ўтирган Денисовнинг ҳаваси келди ва Наташа ўзини тутолмай унга қўшилишиб кулди.— Яхши-я? — дер эди Наташа қайта-қайта.

— Яхши. Демак, энди Борисга тегмайсан-а?

Наташанинг жаҳли чиқди.

— Ҳеч кимга ҳам тегмайман. Кўрсам, ўзига ҳам шу гапни айтаман.

— Ҳали шундоқми? — деди Ростов.

— Ҳа, кел, қўй бу гапларни,— деди Наташа,— Денисов яхши одамми?

— Яхши одам.

— Хўп бор, кийин. Денисов бадфеъл эмасми?

— Нега бадфеъл бўлади? — деди Nicolas,— йўқ, Васька хушфеъл одам.

— Сен уни Васька дейсанми? қизиқ... Хўш, у жуда яхши кишимми?

— Жуда яхши киши.

— Хўп, тезроқ чойга чиқ. Ҳаммамиз бирга ичамиз.

Наташа худди раққосалардай оёқ учида юриб ва ўн беш яшар қувноқ қизлардек табассум қилганича уйдан чиқиб кетди. Ростов меҳмонхонада Соняни кўриб қизариб кетди. У Соняга қандай муомала қилишини билмас эди. Кеча биринчи кўришилгандаги хурсанд дақиқаларида иккови ўпишган эди, лекин ҳозир ундай қилиш мумкин эмаслигини иккови ҳам билар эди; Ростовнинг назарида ҳамма: онаси ҳам, ҳамширалари ҳам худди унга, қани Соняга қандай муомала қилар экан, деб қараб тургандай бўлар эди. У Сонянинг қўлини ўпиб, ўзини узоқроқ тутгандай *сизлаб* гапирди. Лекин кўз-кўзга тушганда икковининг ҳам кўзи бир-бирини яқин тутиб «сенсирагани» ва кўзи билан бир-бирини юшоққина ўпгани сезилиб турар эди. Сонянинг кўзлари «берган ваъданги Наташа орқали эслатганим учун кечир, менга кўнгил қўйганинг учун ташаккур» деб турар эди. Николинъканинг кўзлари эса «бошинг очиқ деганинг учун қуллуқ, лекин ҳар қандай бўлганда ҳам сени яхши кўраман, чунки сени яхши кўрмай илож йўқ» дер эди.

— Вой тавба,— деди Вера бир лаҳза жимлик чўккан-

да. — Соня билан Николинъка бугун кўришганда худди бегона одамлардай сизлашиб гапиришди-я. — Веранинг бу мулоҳазаси ҳам унинг бошқа мулоҳазалари сингари тўғри мулоҳаза эди, лекин унинг мулоҳазалари кўпинча ҳаммани ўнғайсиз ҳолатда қолдиргандай бу гапдан кейин фақат Соня, Николай ва Наташагина эмас, ҳатто мудом ўғлининг Соняга бўлган ва уни бой қизга уйланишдан маҳрум қиладиган муҳаббатидан қўрқиб юрган қари графиня ҳам ёш қизлардай қизариб кетди. Денисов Ростовни ҳайратда қолдириб, эгнида янги мундир, пардоз-андоз қилиб, ўзига атир сепиб, Жанг майдонларида юрганидек олифталаниб хонимлар ва кавалерларга жуда шириқ забон бўлиб меҳмонхонага чиқди. Ростов, уни бу тахлитда кўришни сира хаёлига келтирмаган эди.

II

Армиядан Москвага қайтиб келган Николай Ростовни уй ичи яхши ўғил, қаҳрамон ва севикли Ниқолушка деб, қавм-қариндошлар — меҳрибон, дилкаш ва хуш ахлоқ ёш йигит сифатида, таниш-билишлар келишган гусар поручиги, абжир раққос ва Москванинг куёв бўладиган энг яхши йигитлардан бири сифатида қарши олишди.

Ростовларнинг бутун Москва билан ошначилиги бор эди: кекса граф бутун мулкларини гаровга қўйгани учун бу йил пули жуда кўп эди, шунинг учун ҳам Ниқолушка чопқир от, ҳали Москвада ҳеч ким киймаган жуда чиройли шим, тумшуги узун ва кумуш шпорли энг яхши этик сотиб олиб, кунларни хурсандчилик билан ўтказар эди. Ростов, уйга қайтиб келганидан кейин, илгариги ҳаётини ҳозирги ҳаётига солиштириб бирмунча вақт димоғи чоғ бўлиб юрди. Назарида, ҳозир тўлишган ва катта йигит бўлиб қолгандай эди. Дин дарсидан имтиҳон беролмай хафа бўлгани, извош кирага Гавриладан пул қарз олиб юргани, Соня билан яшириқча ўпишганлари — буларнинг ҳаммаси болалигида бўлиб ўтган ва ҳозир жуда узоқда қолиб кетгандай туюлар эди. У ҳозир зарҳал ментик¹ли гусар поручик бўлиб қолган, солдатларга бериладиган Георгий нишонини олган, чопқир отини пойгага совутаёттипти: машҳур овчилар, ёши улуг кишилар, муҳтарам зотлар билан ҳамсуҳ-

¹ Гусарлар княдиган нимча.

бат. Унинг бульварда турадиган хотин ошнаси бор, кеч-қурунлари ўшанинг олдига боради. Архаровларникида бўлган балда мазуркага дирижёрлик қилди, фельдмаршал Каменский билан уруш тўғрисида суҳбатлашди, Инглиз клубига борарди. Денисов таништирган қирқ ёшли бир полковник билан жуда яқин одамдай *сенсирашиб* гаплашар эди.

Москвага келганидан кейин унинг подшоҳга бўлган оташин муҳаббати бир оз сусайди, чунки бу орада уни кўрмаган эди. Шундоқ бўлса ҳам, подшоҳ тўғрисида, унга ўзининг муҳаббати ҳақида кўп сўзлар ва шу билан бирга подшоҳга нисбатан кўнглида бўлган муҳаббатнинг ҳаммасини изҳор қилмаганига, кўнглида бошқалар тушунмайдиган яна алланималар борлигига ишора қилиб қўяр; Москвада шу кунлари император Александр Павловичга «ер фариштаси» деб берилган унвонга жон-дили билан қўшилар эди.

Ростов Москвада, армияга қайтиб кетгунигача бўлган бу қисқа муддат ичида, Соня билан яқинлашмади, аксинча, узоқлашди. Соня чиройли, дилбар қиз бўлиб қолган, афтидан, уни жуда яхши кўрар эди; лекин Ростов ёшликнинг шундай бир даврида эдики, бу даврда бунақа нарса билан машғул бўлишга *қўли тегмайдигандай* кўринади ва йигит бунга элашиб қолишдан кўрқади — бошқа кўп нарсаларга керак бўлалиган эркини қўлдан беришга кўзи қиймайди. У Москвада юрган бу кунларида Соня тўғрисида ўйлар экан, «Эй! ҳали бунақа нарса кўп учрайди, мен билмаганларим жуда кўп. Тиласам ҳали муҳаббат билан ҳам машғул бўлгани фурсат бўлади, ҳозир фурсатим йўқ» дер эди. Бундан ташқари, хотин-қизларга аралашиб юриш, назарида нечукдир эркаклик ҳамиятига тегадигандай эди. У балларга, аёллар суҳбатига борганида, ўзини ноилож бораётганга солар эди. Пойга, Инглиз клуби, Денисов билан фиск-фужур йўлига юриши, у ёққа бориши — булар бошқа гап: ёш гусарга муносиб ишлар эди. •

Март ойининг бошида кекса граф Илья Андреич Ростов Инглиз клубида князь Багратион шарафига зиёфат бериш тараддудида бўлди.

Граф устида халат, князь Багратион шарафига бериладиган зиёфатга керакли сарсабил, бодринг, қулупнай, яхна гўшт ва балиқ тўғрисида клубнинг экономига ва бош ошпази машҳур Феоктистга амр-фармонлар бериб залда юрар эди. Граф клуб очилгандан бери унинг аъзоси ва оқсоқоли эди. Багратион шарафига зиёфат ташкил қилишни

клуб графга топширган эди, чунки зиёфатни унингдай тўкин-сочин ташкил қиладиган, лозим бўлганда ўз пулини ҳам аямасдан харжлайдиган валламат ва меҳмондўст одам жуда кам топилар эди. Клубнинг ошпази билан экономи графнинг амр-фармонларига илжайиб қулоқ солишар, чунки улар бир неча минг сўмлик зиёфатга граф бош бўлгандагина кўпроқ юлиш мумкин эканлигини билишар эди.

— Ҳа, тож эсингдан чиқмасин-а, тортюга тож соласан!

— Демак, уч хил яхна тайёрлаймиз-а? — деб сўради ошпаз. Граф ўйланиб қолди.

— Бундан кам бўлса бўлмайди... майонез бир... — деди у бармоғини букиб.

— Стерляд балиғининг каттасини олаверайми? — деб сўради экономи.

— Нима ҳам қилардик, айтганига олаберасан энди. Эй-ҳа, айтгандай, эсимдан чиқаёзипти: столга яна бошқа нарса қўйиш ҳам керак-ку ахир. Оббо худо урди, — деди бошини ушлаб. — Гулга ким боради? Митинька! Ҳой, Митинька! Сен Москвадан ташқаридаги боққа от чоп! — деди югуриб кирган саркорга. — Москвадан ташқаридаги боққа учиб бориб, боғбон Максимкага айт, дарров крепостнойларга буюрсин. Айтки, гулхонадаги бутун гулларни наматга ўраб, бу ерга юборсин. Жума кунигача икки юз тувак гул шу ерда бўлсин.

У тагин бирмунча амр-фармонлар бериб, дам олгани графиня олдига кирмоқчи бўлган эди, яна бир нарса эсига тушиб қайтди ва ошпаз билан экономи чақириб, яна амру фармонлар бера бошлади. Эшикдан эркак кишининг енгил қадам ташлаши ва шпорнинг жиринглаши эшитилдию, чиройли, икки юзи қипқизил, мўйлови энди сабза урган афтидан, Москвада тингчина ётиб хўп ҳордиғи чиқиб, семириб қолган ёш граф кирди.

— Эй, бормисан! Бошим ғовлаб кетди, — деди граф ўғлидан уялгандай кулимсираб! — Ҳеч бўлмаса сен қарашсанг бўлар эди. Ҳали ашулачи топиш керак. Созандалар ўзимдан чиқади, лўлилардан чақирсакмикин? Сиз ҳарбийлар, шуларни яхши кўрасизлар.

— Дада, ростини айтсам, князь Багратион Шенграбен жангига тайёргарлик кўрганида ҳам сизчалик ташвиш тортмагандир, — деди ўғли кулимсираб.

Кекса граф ёлгондан қовоғини солди.

— Гапирасан-да, шу ишни сен қилиб кўр-чи!

Граф ота-болага маъноли ва ҳурмат сақлаган қиёфада

мушоҳадакор ва мулойим назар ташлаб турган ошпазга мурожаат қилди.

— Бу ёшларни кўраётибсанми, Феокист?— деди граф.— Биз қарияларни мазах қилаётипти.

— Булар фақат яхши овқат ейишни билишади, тўрам, лекин буни қанақа қилиб пиширадию, қанақа қилиб дастурхонга қўяди — буниси билан ишлари йўқ.

— Шундайми ҳали,— деди граф ва кулиб ўғлининг икки қўлидан ушлаб қичқирди.— Мана энди мен сени ҳам ишга соламан, қўлимга тушдинг! Ҳозир қўш отли чанани олу Безуховникига бориб, граф Илья Андреич земляника билан ананас сўраптилар, дегин. Бошқа ҳеч кимдан топа олмайсан. Агар ўзи бўлмаса, кириб княжналарга айт; у ердан чиқиб, тўғри Разгуляйга бор — кучер Ипатка билди — граф Орловникида оқ камзул кийиб ўйинга тушган лўли Ильюшка эсингда борми, ўшани топиб бу ерга олиб кел.

— Лўли хотинларни ҳам бирга олиб келайми? — деди Николай кулиб.

— Бор, гапни кўпайтирма!

Шу пайт юмшоқ-юмшоқ қадам босиб, ташвишманд ва шу билан бирга юзидан сира ариймайдиган христианларга хос ҳалимлик акс этган Анна Михайловна кириб келди. Гарчи Анна Михайловна графни ҳар куни халатда кўрса ҳам, граф ҳар сафар хижолат бўлар ва шу ҳолда кўринганига ундан узр сўрар эди.

— Майли, майли, граф, чироғим,— деди Анна Михайловна ҳалимлик билан кўзини юмиб.— Безуховникига мен бораман. Ёш Безухов шу ерда, унинг гулхонасидан ҳаммасини топамиз, граф. Ўзим ҳам уни кўрмоқчи эдим. Борисдан менга хат келган экан, шуни бериб юборипти. Худога шукур, Боря штабга ўтипти.

Анна Михайловна ҳам зиммасига бир иш олганидан граф хурсанд бўлиб, кичкина каретани қўшгани буюрди.

— Безуховга айтинг, ўзи ҳам келсин. Мен уни рўйхатга ёзиб қўяман. Хотини билан келармикин? — деб сўради граф.

Анна Михайловна кўзининг пахтасини кўрсатди, унинг юзида зўр қайғу акс этди.

— Эй, жигарим, бечоранинг хотиндан толеи бўлмади,— деди у.— Агар биз эшитган гаплар рост бўлса, шўри қурсин! У уйланганига шунчалик хурсанд бўлганимизда бу гаплар хаёлимизга ҳам келмаган эди. Безухов шундай

олиҳиммат йигит! Мен унга чин кўнглимдан ачинаман, кўлимдан келганча унга тасалли беришга ҳаракат қиламан.

— Эй, нима бўлипти? — деди ота-бола Ростовлар. Анна Михайловна чуқур хўрсинди.

— Марья Ивановнанинг ўгли Долохов,— деди у секин пичирлаб,— Эленнинг обрўйини тўккан эмиш. Пьер уни рўёбга чиқарди, Петербургда уйига йўл берди, у бўлса тузини ичиб, тузлигига... Элен бу ерга келган эди, у касофат орқасидан эргашиб келди,— деди Анна Михайловна ўзининг Пьерга ачинаётганини кўрсатмоқчи бўлиб, лекин унинг гап оҳанги ва жилмайишидан, ўзи айтмоқчи касофатга, яъни Долоховга хайрихоҳ эканлиги кўриниб турар эди.— Пьер ҳам бу қайғу билан ўзини еб қўйган эмиш.

— Ҳарқалай Пьерга айтинг, клубга келсин, зиёфатда ўйин-кулгу билан кўнгли ёзилади.

Эртаси, 3-мартда, кундузи соат иккида, 250 кишидан иборат Инглиз клуби аъзолари ва 50 кишидан иборат меҳмонлар Австрия юришининг қаҳрамони, қадрли меҳмон князь Багратионнинг зиёфатга келишига мунтазир эди. Аустерлиц жанги тўғрисида хабар келган дастлабки кунларда бутун Москва гаранг бўлиб қолган эди. Ўша вақтларда руслар ғалабага шунчалик ўрганиб қолган эдики, мағлубият тўғрисида хабар келганда баъзилар ишонмади, баъзилар эса бундай ғайритабiiий ҳодисага фавқулодда бирон нарса сабаб бўлгандир деб ўйлади. Инглиз клубига йиғиладиган ҳамма нарсадан хабардор обрўлик барча оқсуяклар жанг майдонидан хабарлар келиб турган декабрь ойида, худди ҳаммалари тил бириктиргандай, на уруш тўғрисида ва на охири жанг ҳақида оғиз очишмас эди. Бўладиган гап-сўзларни йўллайдиган граф Растопчин, князь Юрий Владимирович Долгоруков, Валуев, граф Марков, князь Вяземскийга ўхшаган одамлар клубга келмасдан, ўзлари йиғилишиб хусусий суҳбатлар қуришар эди, бошқалардан эшитиб гапирадиган москваликлар (Илья Андрееч Ростов ҳам шулар жумласидан эди) бир неча вақт уруш тўғрисида бирон фикр айтишдан ожиз ва раҳбарсиз бўлиб қолди. Москваликлар қандайдир кўнгилсиз бир иш бўлаётганини, бу совуқ хабарларни муҳокама қилиш қийин эканлигини ва шунинг учун ҳам яхшиси жимгина ўтириш маъқуллигини сезишар эди. Бироқ бирмунча вақтдан кейин, кенгаш бўлмасидан чиққан суд маслаҳатчиларидек, клубда маълум бир фикр айтадиган кузирлар ҳам пайдо бўлишди

ва ҳамма аниқ-равшан гапирадиган бўлди. Фавқулодда, кўз кўрмаган ва қулоқ эшитмаган, имконият хорижида бўлган воқеа — рус аскарларининг мағлуб бўлганлиги сабаблари топилиб, ҳамма нарса равшан бўлди, бутун Москва шу тўғридагина гапира бошлади. Бу мағлубиятга сабаб: австрияликларнинг хиёнат қилганлиги, қўшинларнинг озиқ-овқати ёмон бўлганлиги, поляк Пршебишевский ва француз Ланжеронинг хиёнати, Кутузовнинг қобилиятсизлиги ҳамда ярамас ва анчайин одамларга ишонган подшоҳнинг ёшлиги ва тажрибасизлиги (бу гапни секин айтишар) эди. Лекин қўшинлар, рус қўшинлари мисли кўрилмаган жасорат ва мўъжизалар кўрсатди, дейишар эди. Солдатлар, офицерлар ва генераллар қаҳрамон эди. Лекин Шенграбен жанги ва Аустерлицдан чекиниш билан донг чиқарган Багратион қаҳрамонларнинг қаҳрамони эди (у Аустерлицда бир ўзи колоннасини бузмасдан олиб чиққан ва ўзидан икки ҳисса ортиқ кучга эга бўлган душман билан куни бўйи олишган). Москваликлар уни қаҳрамон деб кўтаришларига унинг Москвада катталардан ошнаси бўлмаганлиги ва москваликлар учун бегона одам эканлиги ҳам сабаб бўлган эди. Уни жанговар, тўпори, катталардан ошнаси бўлмаган ва ҳийла-найрангни билмайдиган, Суворовнинг Италияга қилган юришида қатнашган рус солдати сифатида ҳурмат қилишар эди. Бундан ташқари унга бўлган бу иззат-ҳурмат Кутузовни хушламасликларини, ёқтирмастикларини яхшироқ кўрсатар эди.

— Багратион бўлмаганда ҳам *il faudrait l'inventer*¹, — деди ҳазилкаш Шиншин Вольтернинг сўзини ҳажв қилиб. Кутузов хусусида ҳеч ким оғиз очмас, баъзилар уни сарой мегажини ва қари фосиқ деб секин сўкиб қўйишар эди.

Бутун Москва бизнинг мағлубиятимиз ҳақида бурунги ғалабаларимизни эслаб ўзига тасалли берган князь Долгоруковнинг «урушаберсанг ўрганиб қоласан» деган сўзларини такрорлар, Растопчиннинг француз солдатларини жангга йўллаш учун уларни дабдабали сўзлар билан руҳлантириш, немисларни эса мантиқий равишда фикр юртизиб, олға боришдан кўра орқага қочиш хавфлироқ эканлигига ишонтириш керак, лекин рус солдатларини фақат тутиб туриш, уларга «секинроқ» дейиш кифоя, деган гапларини қайтарар эди. Ҳар томондан бизнинг солдат ва офицерларимизнинг Аустерлиц жангида кўрсатган айрим мард-

¹ уни ўйлаб чиқариш керак эди

лик намуналари ҳақида янгидан-янги хабарлар тарқалмоқда эди. Бири байроқни қутқариб қолган, бири бешта французни ўлдирган, бири ўзи якка бешта замбаракни ўқлаб бериб турган. Берг тўғрисида ҳам гапирардилар, уни билмаган одамлар «у, ўнг қўли ярадор бўлганда, қилични чап қўлига олиб олға борипти» дейишарди. Болконский тўғрисида ҳеч ким гапирмас, уни яқиндан биладиган одамларгина ҳомиладор хотини ва қариб, табиати ғалати бўлиб қолган отасини доғ-ҳасратда қолдириб ёш ўлиб кетганлиги ҳақида афсус қилишар эди.

III

3-мартда Инглиз клубининг ҳамма бўлмалари ғовурга тўлди, мундир, фрак, баъзи бирлари упа сепилган парик билан кафтан кийган клуб аъзолари ва меҳмонлар худди баҳорда тўзиган асаларидай нари-бери юришар, ўтиришар, тикка туришар, тўпланишар, тарқалишар эди. Ҳар бир эшик олдида упа сепилган парик, пайпоқ, бошмоқ ва хизматкорларга хос либос кийган лакейлар, меҳмонлар ва клуб аъзоларининг ҳар бир ҳаракатларига зеҳн солиб, хизматга ҳозир бўлиб туришар эди. Бу ерда тўпланганларнинг кўпчилиги юзлари кенг ва пурвиқор бармоқлари йўғон-йўғон, ҳаракатлари ва товушлари кескин кекса муҳтарам зотлар эди. Бу тоифа меҳмонлар ва клуб аъзолари маълум ва одатдаги жойларда ўтиришар, маълум ва одатдаги даврага қўшилишар эди. Бу ерда ҳозир бўлган одамларнинг оз қисми тасодифий кишилар бўлиб, бу тасодифий кишиларнинг кўпи ёшлар, булар орасида Денисов, Ростов ва Семёнов полкида яна офицерлик унвонини олган Долохов ҳам бор эди. Ёшларнинг, айниқса, ҳарбий хизматдаги ёшларнинг юзида қарияларни назарга илмай ҳурмат қилиш, қарияларга «биз сизларни иззат ва ҳурмат қилишга тайёрмиз, лекин ҳарқалай, эсларингдан чиқармангларки, келажак бизники» деган гурур ифодаси ётар эди.

Клубнинг эски аъзоси бўлмиш Несвицкий ҳам шу ерда эди. Хотинининг амри билан соч қўйиб, кўзойнак тақмайдиган бўлган ва жуда яхши кийинган, лекин жуда маъюс кўринган Пьер залларда айланиб юрар эди. Пьернинг молдунёси олдида бош эккан одамлар ҳар қаердагидек бу ерда ҳам унинг атрофини ўраб олишар, Пьер ўзига одат бўлиб қолган ҳукмдорлик ва паришонҳол менсимаслик билан уларга муомала қилар эди.

У ёш жиҳатидан ёшлар қаторида ўтириши керак бўлса ҳам мол-дунёси ва обрўли одамлардан ёр-ошналари бўлганлиги сабабли қариялар, муҳтарам зотлар даврасига кирар ва шунинг учун даврама-давра юрар эди. Энг муҳтарам қариялар ҳамма давраларга марказ бўлган бир давра ташкил қилишдики, машҳур одамларнинг сўзларини эшитмоқ учун ҳатто нотаниш кишилар ҳам одоб билан бу даврага яқинлашди. Граф Растопчин, Валуев ва Нарискинлар атрофида катта-катта давралар ташкил топди. Растопчин русларнинг қочиб бораётган австрияликлар томонидан қандай босиб мажақлангани, улар найза ёрдами билан қочоқлар орасидан ўзларига йўл очганлари тўғрисида сўзлади.

Валуев Москва аҳолисининг Аустерлиц тўғрисидаги фикрини билиш учун Петербургдан Увоарвни юборишгани ҳақида яшириқча гапирди.

Учинчи даврада Нарискин Австрия генералларининг бетамизликларига жавобан Суворов хўроз бўлиб қичқирган Австрия ҳарбий кенгашининг мажлиси тўғрисида гапирар эди. Шу ерда турган Шиншин тегишиб, Кутузов афтидан, Суворовдан хўроз бўлиб қичқиришдек осонгина санъатни ҳам ўрганаолмапти демоқчи бўлган эди, бироқ қариялар унга хўмрайишиб, бу ерда, бугун Кутузов ҳақида бундоқ дейиш одобдан эмас, деган ишорани қилишди.

Граф Илья Андреич Ростов оёғида юмшоққина этик шошиб-пишиб ошхонадан меҳмонхонага чиқар, катта-кичик ҳамма (буларнинг ҳаммасини билар эди) билан бир хилда саломлашар, ҳар замон ўзининг хушқомат, азамат ўғлини қидириб у ёқ-бу ёққа қарар, уни кўрганида хурсанд бўлиб унга кўз қисар эди. Ёш Ростов яқин орадагина танишган ва жонажон дўст бўлиб қолган ўртоғи Долохов билан дераза ёнида турар эди. Кекса граф буларнинг олдига келиб Долохов билан сўрашди.

— Бизникига марҳамат қил, бизнинг азамат билан танишсан... Урушда бирга қаҳрамонлик кўрсатгансизлар... Эҳ! Василий Игнатъич-ку... салом, чол,— деди у олдидан ўтиб бораётган мўйсафидга, лекин ҳали ҳол-аҳвол сўраб уялгурмаган эдики, бирдан ҳамма туриб қолди ва ранги ўчиб чопиб келган лакей: «Ташриф буюрдилар!» деб хабар берди.

Кўнғироқ товуши эшитилди, клуб оқсоқоллари югуриб чиқишди: уйларда ўтирган меҳмонлар худди эланган буғдойнинг чоридай бир жойга тўпланишди ва катта меҳмонхонада, залнинг эшиги олдида туриб қолишди.

Олдинги эшикда бошьяланг, қиличсиз Багратион намоён бўлди, у клубнинг расм-одатига кўра, шляпаси билан қиличини швейцарда қолдирган эди. У Ростов Аустерлиц жанги арафасида кечаси кўрганидек барра телпак кийиб, елкасидан тўқима тасма ўтказган эмас, балки ихчамгина янги мундир кийиб, Россия ва чет эл орденлари, чап кўкрагига Георгий юлдузи тақиб олган эди. У сочи билан бакенбардини ҳозиргина, бу ерга келиш олдидан олдирган бўлса керак, афти-ангори хунуқроқ кўринар эди. Унинг чеҳрасидаги сипоҳлик ва мардлик ифодасига қўшилиб, юзида кулгили бир ифода ҳосил қилган нечукдир маъсумона шодлик аломати бор эди. У билан бирга келган Беклешов ва Федор Петрович Уваровлар, унинг асосий меҳмон сифатида олдин ўтишини истаб, эшик олдида тўхташди. Багратион буларнинг кўрсатган ҳурматларидан андак шошиб қолди: эшик олдида тўхтаб қолинди, ниҳоят Багратион ҳарқалай олдинга ўтди. У иккалақўлини қаергақўйишини билмай, қабулхонанинг паркет полидан тортиниб ва зўрға юриб борар, чунки унинг учун бундан кўра Шенграбенда Курск полки олдида юрганидек, ўқ ёмғири остида, ўнқир-чўнқир жойда юриш қулайроқ эди. Клуб оқсоқоллари уни биринчи эшик олдида қарши олиб, ҳурматли меҳмоннинг ташриф буюрганидан мамнун эканликларини бирикки оғиз сўз билан арз этиб, унинг жавобини кутмасдан, худди у энди ўз ихтиёрларида бўлгандай, уни қуршаб меҳмонхонага томон олиб кетишди. Меҳмонхона эшиги олдида тўпланган клуб аъзолари ва меҳмонлар орасидан ўтишнинг сира иложи йўқ: булар тиқилишиб, худди нодир бир жониворни томоша қилгани интилгандай, бир-бирларини итаришиб, елкаларидан ошиб Багратионга қарашар эди. Бошқалардан кўра эпчилроқ бўлган граф Илья Андреич кулиб: «Йўл беринглар, топ сечг йўл беринглар, йўл беринглар» дея-дея халойиқни итариб-туртиб, меҳмонларни меҳмонхонага олиб кирди ва ўрта диванга ўтказди. Клубнинг энг мўътабар аъзолари бўлмиш казо-казолар уларни ўраб олишди. Граф Илья Андреич яна халойиқни ёриб ўтиб меҳмонхонадан чиқди. ва ҳаял ўтмай, бошқа бир оқсоқол билан бирликда каттакон бир кумуш лаган келтириб князь Багратионга тутди. Бу лаганда қаҳрамоннинг шарафига ёзилиб босилган шеърлар бор эди. Багратион лаганни кўриб чўчиб кетди ва нима қилишини билмай, орқасига қаради. Бироқ ҳамма унинг рад қилмаслигини талаб қилгандай қараб турар эди. Багратион ўзини буларнинг ҳукм-

ронлиги остида сезиб, лаганни икки қўллаб олди, лаганни тутиб турган графга, бу нима қилганинг дегандай жаҳл билан қаради. Кимдир хизмат қилган бўлиб, унинг қўлидан лаганни олди (йўқса кечгача ҳам тутиб турадиган ва дастурхонга ҳам шу билан борадигандай кўринар эди) ва ичидаги шеърга унинг диққатини жалб қилди. Багратион худди «хўп, ўқийман» дегандай бўлди ва чарчаган кўзларини қоғозга тикиб жиддий қиёфада, диққат билан ўқишга киришди. Шеърни ёзган кишининг ўзи олиб ўқий бошлади. Князь Багратион бошини эгиб қулоқ солар эди.

Александр замонин шонига қўш шон,
Титни доим тахтида асра, бахт айла иқбол,
Ёвкур лашкарбоши бўл, бўлгил оқкўнгил инсон
Юрт аро Рифей янглиғ, жанг аро Цесарь мисол.
Ҳаттоки бахти чопган ул Наполеон,
Ўзи кўрди: неларга қодир бу Багратион,
Ортиқ рус Алкидларин уринтирмоғи маҳол . . .

Бироқ у шеърни ўқиб тамом қилмасдан овози баланд баковул: «Овқат тайёр!» деди. Эшик очилди, ошхонадан полякча ашула янграб эшитилди: «Ғалаба наъраси янгра, қувон баҳодир рус», граф Илья Андреич ҳамон шеър ўқишда бўлган шоирга хўмрайиб қаради ва Багратионга, марҳамат, дегандай таъзим қилди. Ҳамма шеърдан кўра овқат муҳимроқ эканини билиб, ўрнидан турди ва яна Багратион ҳаммадан олдинда ошхонага қараб кетди. Багратионни биринчи ўринга, подшо билан адаш бўлган икки Александр — Нарискин билан Беклешовнинг ўртасига атайин ўтқазилди: уч юз киши ошхонада ҳар қайсиси ўз мансаби ва мартабасига қараб, мартабаси улугроқлари, худди сув табиий равишда пастқамликка кўпроқ оққанидек, шарафига зиёфат берилаётган азиз меҳмонга яқинроқ ўтиришди.

Зиёфат бошланиши олдида граф Илья Андреич ўғлини князьга таништирди. Багратион уни таниб, бугун куни бўйи гапирган гапларидек бир-икки оғиз қовушмаган, келишмаган сўз айтди. Граф Илья Андреич ўғли билан Багратион гаплашаётган вақтда хурсанд бўлиб ифтихор билан ҳаммага назар ташлади.

Николай Ростов ва Денисов янги танишлари Долохов билан бир жойда, столнинг ўрта ерида ўтиришди. Буларнинг рўпарасида, князь Несвицкийнинг ёнида Пьер ўтирди.

Граф Илья Андреич бошқа оқсоқоллар билан бирга Багратионнинг рўпарасида ўтираркан, москваликларнинг меҳмондўстлигини ўзида мужжасам қилиб, князьга, олинголинг, дер эди.

Графнинг меҳнатлари зое кетмади. Унинг гўштли ва гўштсиз овқатлари жуда яхши чиқди, лекин шундоқ бўлса ҳам то меҳмондорчилик тамом бўлгунча у хотиржам ўтиролмади. У буфетчига кўз қисар, лакейларга шивирлаб амр-фармон берар ва ўзига маълум ҳар бир овқатни келтиришини ҳаяжон билан кутар эди. Ҳаммаси жойида эди. Иккинчи овқатда, баҳайбат стерлядни (балиқ) келтириб қўйгандан сўнг (буни кўрганида Илья Андреич хурсанд бўлганидан ва шошиб қолганидан қип-қизариб кетди) лакейлар шампан виноларини пақиллатиб очиб қуя бошлашди. Ҳаммага манзур бўлган балиқдан сўнг, граф Илья Андреич бошқа оқсоқоллар билан бир кўз уриштириб олди. «Қадақ кўтаришлар кўп бўлади, бошлаш керак» деб шивирлади, қўлига қадаҳни олиб ўрнидан турди. Ҳамма унинг оғзига қараб жим қолди.

— Шаҳаншоҳимизнинг саломатликлари учун! — деб қичқирди ва шу онда хурсандлик ва завқдан унинг эзгу кўзларига ёш келди. Шу пайт «Ғалаба наъраси янгра» машқи чалинди. Ҳамма ўрнидан туриб, ура! деб қичқирди. Багратион ҳам Шенграбен жанг майдонида қичқирганидек, ура! деб қичқирди. Ёш Ростовнинг қувноқ овози уч юз кишининг овози ичидан алоҳида эшитилиб турар эди. У йиғламсираган овоз билан «Шаҳаншоҳнинг соғлиқлари учун, ура!» деб қичқирди ва қадаҳни бир кўтаришда ичиб ерга ташлади. Бошқа кўп кишилар ҳам шундай қилишди. «Ура-ура» узоқ давом этди. «Ура» овозлари тингандан сўнг лакейлар қадаҳларнинг синиғини йиғиб олишди-да, ҳамма ўзининг шовқин-сурон кўтарганига кулиб, ўзаро гаплашиб ўтиришди. Граф Илья Андреич яна ўрнидан турди, олдида, товоқча ёнида турган хатчага кўз ташлади ва сўнгги кампаниямизнинг қаҳрамони князь Петр Иванович Багратион шарафига қадаҳ кўтарди ва унинг кўк кўзларига яна ёш келди. Уч юз овоз тагин «ура!» деб қичқирди ва музыка ўрнида хонандалар Павел Иванович Кутузов ёзган кантатани баравар кўтаришди.

Русларнинг йўлида писандмас ғовлар,
 Жасорат келтиргай шарафлар-шонлар,
 Хасдек пойимизда хор бўлур ёвлар,
 Чунки бор бизларда Багратионлар-в.ҳ.

Хонанда кантигани тамом қилгандан кейин яна янги-дан-янги қадаҳлар кўтарилди ва ҳар бир қадаҳ кўтаришда граф Илья Андреичнинг кўпроқ ўпкаси тўлар, ҳар қадаҳ кўтаришда яна кўпроқ қадаҳ синдирилар, қаттиқроқ қичкиришлар эди. Беклешов, Нарискин, Уваров, Долгоруков, Апраксин, Валуевларнинг соғлиги учун, оқсоқолларнинг соғлиги учун, зиёфат берганининг соғлиги учун, ҳамма клуб аъзоларининг соғлиги учун, клубнинг барча меҳмонлари соғлиги учун ичилди, ниҳоят, бу зиёфатни ташкил қилган граф Илья Андреичнинг соғлиги учун яна алоҳида қадаҳ кўтарилди. Шунда граф чўнтагидан рўмолчасини олиб юзини беркитдию йўғлаб юборди.

IV

Пьер Долохов билан Николай Ростовнинг қаршисида ўтирар эди. У ютоққандай кўп ер, одатдагича кўп ичар эди. Бироқ уни унча яхши билмаган кишилар, бугун унда нечукдир катта бир ўзгариш бўлганини кўришди. У бутун зиёфат давомида оғиз очмади, кўзини қисиб ва афтини буриштириб атрофга назар ташлар ёки паришон ҳол қиёфада, бир нуқтага кўз тикиб, бармоғи билан беихтиёр қаншарини ишқар эди. У маъюс ва шумшайган эди. У худди атрофида бўлаётган ишларни кўрмаётган ва гапларни эшитмаётгандай, нечукдир оғир ва ҳал бўлмаган бир нарса тўғрисида ўйлаётгандай кўринар эди.

Бу ҳал бўлмаган ва уни қийнаётган масала, Москвада княжнанинг «Долохов хотинингга яқин муносабатда», деган мазмунда қилган кинояси ва бугун эрталаб олган имзосиз хати эди; бу хатда, имзосиз хатларга хос хунук ҳазил йўсинида, кўзойнак билан яхши кўрмайсан, хотининг билан Долохов ўртасидаги муносабатни фақат сен билмайсан, холос дейилган эди. Пьер княжнанинг киноясига ҳам, бу хатда ёзилган гапларга ҳам қатъиян ишонмасанда, бироқ рўпарасида ўтирган Долоховга қараши унинг учун ниҳоятда оғир эди. Ҳар сафар Долоховнинг чиройли ва беибо кўзларига беҳосдан кўзи тушар экан, Пьер юраги орзиқиб, дарров юзини ўгирар эди. У хотинининг бутун ўтмишини ва унинг Долохов билан бўлган муносабатини беихтиёр эслаб, бу имзосиз хатда ёзилган гапларнинг ҳақиқат бўлиши мумкин, агарда бу гаплар бошқа хотин тўғрисида бўлган тақдирда ўзи ишонганлигига кўзи етиб турар эди. Пьер беихтиёр, жангдан сўнг яна офицерлик

уивони қайтиб берилгандан кейин Долохов Петербургга қайтиб, уникига келганини эслади. Долохов бир вақтлар фисқ-фужурда Пьернинг ҳамнишин дўсти бўлганидан фойдаланиб, тўғри унинг уйига келувди, Пьер эса унга жой ва қарзга пул берган эди. Пьер Долохов уларнинг уйида турганига Элен ўз норозилигини табассум билан билдирганини, Долохов унинг хотинининг ҳусн-жамолини ҳеч ибo қилмай мақтаганини ва Москвага келгунларича булардан ажрамаганини хотирлади.

«Тўғри, Долохов жуда чиройли йигит, — дер эди Пьер ичида, — мен уни биламан. У мени бадном ва калака қилишга жуда орзуманд, чунки мен уни деб у ёқ-бу ёққа югурганман, уни рўёбга чиқарганман, ёрдам берганман-да. Агар шу ҳақиқат бўлса, бу қилмиши унинг хиёнатига ўз наздида қандай маъно беришини биламан, тушунаман. Ҳа, агар шу гап рост бўлса, лекин мен бунга ишонмайман, ишонишга ҳаққим ҳам йўқ, ишнолмайман». У Долоховнинг шафқатсиз бўлган пайтларидаги, чунончи миршабни айиқнинг орқасига боғлаб, ариққа ташлаган, ёки ҳеч сабабсиз бировни дуэлга чақирганда ёки аравакашнинг отини тўп-понча билан отиб ўлдирган вақтларидаги юз ифодасини эслади. Долохов унга қараган пайтларда кўпинча юзида шундай ифода бўлар эди. «Ҳа, бу безори одам, дер эди Пьер ичида, одам ўлдириш унинг учун ҳеч нарса эмас, мендан ҳамма кўрқади деб ўйласа керак, эҳтимол, шундан лаззат ҳам топса. Мени ҳам кўрқади деб ўйласа керак. Ҳақиқатан ҳам мен ундан кўрқаман». Пьер шуларни ўйлар экан, яна юраги аллақандай бўлиб орзиқиб кетди. Долохов, Денисов ва Ростовлар унинг қаршисида ўтиришар, ҳаммаси ҳам жуда хурсанддай кўринар эди. Ростов ўзининг бири ботир гусар, иккинчиси машҳур безори ва санқи бўлмиш ўртоқлари билан хушчақчақ гаплашиб ўтирар ва бугунги зиёфатда паришонхотир ва ўйчанлиги, ҳамда йўғон гавдаси билан ҳаммани ҳайратда қолдириб ўтирган Пьерга ҳар замон қараб кўяр эди. Ростов Пьерга ёмон назар билан қарарди, биринчидан: бу гусар йигитга Пьер жўн бир бой, чиройли хотиннинг эри, умуман хотинчалиш бир одам кўринган бўлса, иккинчидан, Пьер паришонхотирлиги ва ўз ўй-хаёли билан кайфияти бир тарзи бўлгани учун Ростовни танимай, унинг саломига алиқ олмаган эди. Ҳамма подшоҳнинг саломатлигига қадаҳ кўтарганда, Пьер ўй-хаёл билан бўлиб, ўрнидан турмади ва қадаҳни олмади.

Ростов ҳаяжон ва ғазаб билан унга қараркан:

— Ҳой! Эшитмаётибсизми, шаҳаншоҳимиз саломатликларига кўтараяпмиз! — деб бақирди. Пьер уф тортиб, итоаткорона ўрнидан турди, қадаҳини кўтарди ва ҳамма ўтиргандан кейин Ростовга қараб мулойим табассум билан:

— Мен сизни танимабман,— деди. Бироқ Ростов ура ура билан банд бўлгани учун унга эътибор қилмади.

— Ҳа, ошначиликни бас қилдингми,— деди Долохов Ростовга.

— Қўй шу аҳмоқни,— деди Ростов.

— Гўзал хонимларнинг эрларига хушомад қилиш керак,— деди Денисов.

Пьер булар нима деяётганликларини эшитмаса ҳам ўзи тўғрисида гапирётганликларини билиб турар эди. У қизариб юзини тескари ўгирди.

— Энди гўзал хонимларнинг саломатликлари учун ичайлик,— деди Долохов ва жиддий қиёфада бўлса ҳам, лекин хиёл табассум қилиб Пьерга қараб:

— Гўзал хонимлар ва уларнинг жазманлари саломатлигига, Петруша,— деди.

Пьер Долоховга қарамасдан ва унинг сўзига жавоб ҳам бермасдан ерга қараб қадаҳини ичди. Кутузов кантатасини улашиб юрган лакей азиз меҳмонлар қаторида Пьернинг ҳам олдига бир варақ қоғоз қўйди. У қоғозни олмоқчи бўлган эди, бироқ Долохов энгашиб унинг қўлидан тортиб олдию ўқий бошлади. Пьер ғазаб билан Долоховга қаради, бутун зиёфат давомида унинг юрагини ғаш қилаётган алланечук хунук ва даҳшатли нарса юзага чиқди. У йўғон гавдасини стол устида энгаштириб:

— Қўйинг жойига! — деб қичқирди.

Бу қичқириқни эшитиб ва кимга қичқириляётганини кўриб Несвицкий билан унинг ўнг томонида ўтирган киши чўчиб кетди ва шошиб Безуховга мурожаат қилишди.

— Бас, бас, сизга нима бўлди? — деб шивирлади.

Долохов шўх, қувноқ ва беибо кўзлари билан, худди «Мана бу менга маъқул» дегандай табассум қилиб, Пьерга қаради.

— Қўймайман,— деди Долохов барала.

Ранги оқариб, лаблари пир-пираб учаётган Пьер қоғозни унинг қўлидан юлқиб олди.

— Сиз... сиз аблаҳ!.. мен сизни дуэлга чақираман,— деди Пьер ва курсини суриб ўрнидан турди. Пьер шу ишни қилган ва шу сўзни айтган пайтида шу кечаю-кундуз ўзини қийнаётган масала — хотинининг гуноҳкорлиги мутлақо

тўғри эканлигини сезди. Шу дамда хотини кўзига беҳад ёмон кўринди ва у билан узил-кесил ажралгандай эди, Денисовнинг шунча бу ишга аралашма дейишига қарамасдан Ростов Долоховга секундант бўлишга кўнди ва зиёфатдан кейин Безуховнинг секунданти бўлган Несвицкий билан дуэлнинг шарт-шароити тўғрисида маслаҳат қилишди. Пьер уйига кетди, Ростов, Долохов ва Денисовлар эса ярим кечагача клубда лўлилар ва ҳофизларнинг ашулаларини эшитиб ўтиришди.

Долохов клубнинг зинасида Ростов билан хайрлашар экан:

— Эртагача хайр, Сокольникида кўришамиз,— деди.

— Тетикмисан? — деб сўради Ростов.

Долохов тўхтади.

— Шошма, мен сенга дуэлнинг бутун сирини икки оғиз гап билан айтиб берай. Агар сен дуэль олдидан васиятнома ва ота-онангга юракни эзадиган хатлар ёзадиган ва ўлишим мумкин деб ўйлайдиган бўлсанг, аҳмоқсан ва ўлдим деявер: сен дуэлга уни ўлдираман, мумкин қадар тезроқ ва албатта ўлдираман деган ният билан борсанг, ишинг ўнгидан келади. Ҳамшаҳримиз костромалик айиқ овчиси: «Айиқдан-ку қўрқасан киши, лекин айиқни кўрдингми, қўрқувдан асар қолмайди, ишқилиб қочиб кетмасин деб қоласан» дер эди. Мен ҳам мана шундай дейман. A detain, mon cher!¹...

Эртасига эрталаб, соат саккизда Пьер секунданти Несвицкий билан Сокольники ўрмонига келганида Долохов, Денисов ва Ростовлар аллақачон келиб ўтиришган экан. Пьер, худди ҳозир бўладиган ишга сира алоқаси бўлмаган, аллақандай бир мулоҳаза билан банд бўлган кишига ўхшар эди. Кечаси ухламаган бўлса керак, озиб қолган юзи сарғайиб кетган эди. У атрофга паришонҳол назар ташладию, худди офтобдан кўзи қамашгандай, афтини буриштирди. Унинг бутун фикру ёди икки мулоҳаза билан банд эди: уйқусиз ўтказилган кечадан кейин хотинининг гуноҳкорлигига заррача шубҳаси қолмаганлигию, ўзи учун бегона бўлган бир одамнинг номусини сақлашга ҳеч қандай эҳтиёжи бўлмаган Долоховнинг бегуноҳ эканлиги. «Унинг ўрнида бўлсам, эҳтимол, мен ҳам шундай қилар эдим, деди ичида Пьер, балки албатта шундай қилар эдим; бу дуэль, бу одам ўлдиришнинг нима кераги бор? Ё мен уни ўлди-

¹Эртагача хайр, азизим.

раман ёки унинг ўқи бошимгами, тирсагимгами, тиззамгами тегади. Бу ердан кетиш, қочиш, бирон жойга кўмилиб ётиш керак» деган фикрлар унинг бошига келар эди. Бироқ бошига шундай фикрлар келган пайтда, у кўрган кишини эътиром қилишга мажбур этадиган жуда осойишта ва паришонҳол бир қиёфада: «Қани, бўлдимми?» деб сўради.

Ҳамма нарса тахт бўлиб, чегарани белгилаш учун қорга қилич санчилиб, тўппончалар ўқлангандан кейин Несвицкий Пьернинг олдига келди.

— Агар мен шу пайтда, шу жуда муҳим пайтда сизга бир ҳақиқатни айтмасам, граф,— деди босинқи товуш билан,— ўз вазифамни адо этмаган ва мени секундант қилиб кўрсатган ишонч ва иззат-ҳурматингизга муносиб иш тутмаган бўлар эдим. Менимча, дуэль қилишга етарли асос йўқ ва шу иш учун қон тўкишга арзимади... Айб сиздан ўтувди, ўзингиз тезлик қилувдингиз...

— Ҳа, жуда хунук иш бўлди...— деди Пьер.

— Ижозат беринг бўлмаса, сизнинг пушаймон бўлганингни уларга етказай, аминманки, душманларимиз ҳам сизнинг узрингизни қабул этишади,— деди Несвицкий (дуэль қатнашчилари ва умуман шунга ўхшаш дуэллаarga яштирақ қиладиган бошқа мишилар сингари Несвицкий ҳам бу ишнинг оқибати дарҳақиқат дуэлга бориб етишига ишонмас эди).— Ўзингиз биласизки, граф, ишни хароб қилгандан кўра, хатони эътироф қилиш олижаноблироқдир. Ҳеч ким ҳеч кимга озор бергани йўқ. Ижозат беринг, мен гаплашай...

— Йўқ, нимани гаплашасиз! — деди Пьер,— барибир... қани, бўлдимми? — деди у яна— қаерда туриб қаёққа отишимни айтиб берсангиз бас,— деди ғайри табиий бир жилмайиб. У тўппончани олди-да, шу чоққача қўлига тўппонча ушламагани учун қандай отиш кераклигини сўрай бошлади.— Ҳа, бундоқ эди денг, билар эдим-ку эсимдан чиқипти,— деди умрида қўлига тўппонча ушламаганини яширишга тиришиб.

Долохов ҳам уларни яраштиришга уриниб кўрган Денисовга:

— Йўқ, ҳеч қандай узр-пузури йўқ! — деди-да, белгиланган жойга келди.

Дуэль чана турган катта йўлдан саксон қадам нарида, куи исиб, қори эрий бошлаган кичикроқ қарагай ўрмоннинг яланглигида бўлиши керак эди. Душманлар ялангликнинг икки четидан бир-бирдан қирқ қадамча узоқда турар эди.

Секундантлар салмоқли қадам ташлаб ўзлари турган жойдан Несвицкий билан Денисовнинг қиличлари санчиб қўйилган жойгача эриб турган қордан йўл очиб боришди. Қиличлар бир-биридан ўн қадам узоққа, қорга санчилган бўлиб, чегарани белгилаб турар эди. Ҳаво ҳамон илиқ ва туман, қирқ қадам наридаги нарсани кўриб бўлмас эди. Ҳамма нарса тайёр бўлса ҳамки, дуэлни уч дақиқача бошламай турдилар. Ҳеч ким чурқ этмас эди.

V

— Қани, бошлайлик бўлмаса! — деди Долохов.

— Майли,— деди Пьер ҳамон кулимсираб.

Ҳаммани даҳшат босди. Ҳазил-ҳазил билан бошлана қолган бу ишнинг олдини олиш энди сира мумкин эмаслиги, бу иш кишиларнинг ихтиёридан ташқари ўз йўлича кетаётганлиги ва ниҳоятига етиши кераклиги маълум бўлиб турар эди. Денисов ҳаммадан олдин чегарага келиб:

— Модомики душманлар ярашишдан бош тортдилар, энди бошласак ҳам бўлар: тўппончаларни олиб, уч деб команда берилгандан кейин ҳар ким ўз жойига бориб турсин,— деди.

— Бир... Икки! Уч! — деб қичқирди Денисов ва ўзи четга чиқиб турди. Икки рақиб секундантлари очган йўлдан туман ичида тобора бир-бирини яққолроқ кўриб, яқинлаша бошлади. Чегарага етгандан кейин ким истаса ўқ узиши мумкин эди. Долохов тўппончасини кўтармасдан, рақибига чақнаб турган шўх кўк кўзларини тикиб, аста-секин қадам ташлаб бормоқда эди. Унинг лаби, одатдагича, кулумсираб турганга ўхшар эди.

Уч деб команда берилгандан кейин Пьер очилган йўлдан четга, босилмаган қорга чиқиб, тез-тез қадам ташлаб олға борди. У мабодо шу тўппонча билан ўзимни отиб қўймайин, деб кўрқиб кетган эди шекилли, тўппонча тутган ўнг қўлини олдинга чўзди. У чап қўли билан ўнг қўлини сал тутгиси келар, лекин қондага мувофиқ бундай қилиш мумкин эмаслигини билгани учун чап қўлини орқага қилишга зўр берар эди. Олти қадамча юрганидан кейин йўлкадан қорга чиқиб қолиб, оёқ остига қаради, кейин яна ялт этиб Долоховга боқдию ўргатганларича тепкини босиб ўқ узди. Тўппончадан бунчалик қаттиқ овоз чиқишини кутмаган Пьер чўчиб тушди ва бу қилган иши ўзига таъсир қилди-да, илжайиб тўхтади. Туман билан қўшилиб

қуюқлашиб кетган тутунда у бир лаҳза ҳеч нарсани қўролмади: бироқ у кутган ўқ овози чиқмади. Фақат Долоховнинг шошқин қадам товушигина эшитилди ва тутун бир оз тарқалгандан кейин унинг гавдаси кўринди. У бир қўли билан чап биқинини ушлаб, иккинчи қўлида тўппончани осилтириб турар эди. Унинг ранги-қути ўчган эди. Ростов чопиб унинг олдига келдию бир нима деди:

— Йў... йўқ...— деди Долохов тишини-тишига қўйиб,— йўқ, иш тамом бўлгани йўқ, отаман,— у қилич санчилган жойгача аранг юриб бордию қорга йиқилди. Унинг чап қўли қонга беланган эди, у қонни кийимига артдию шу қўлига суянди. Ранги бўзарган, афти буришган ва юзи титрар эди.

— Марҳа... марҳамат,— деди Долохов аранг. Пьер ўзини йиғидан зўрға тутиб Долохов томонга қараб чопди ва чегарадан ўтди деганда Долохов:— жойингизга боринг!— деб қичқирди! — Пьер унинг нима демоқчи эканини тушуниб, ерга санчиб қўйилган қиличи олдида тўхтади. Буларнинг ораси ўн қадамгина эди. Долохов бошини ерга қўйиб, жон жаҳди билан қорни тишлади, сўнгра яна бошини кўтариб ўзини ўнглади, ўрнашиброқ ўтириш учун оёғини йиғди. У совуқ қорни шимиб ютар эди, лаблари пир-пираб учаётган бўлса ҳам ҳамон табассум қилар, зўр берганидан кўзлари ёнар эди. У тўппончани ўқталиб Пьерни нишонга ола бошлади.

— Ёнбош туринг, тўппонча билан тўсинг,— деди Несвицкий. Ҳатто Денисов ҳам сабри чидолмай душманига:

— Тўсинг тўппонча билан! — деб бақирди.

Пьер афсуслангани ва пушаймон бўлганини кўрсатаётган ёввош табассум билан, қўл ва оёғи бўшашгани ҳолда Долоховнинг қаршисида, кенг кўкрагини тутиб, унга маъюсона қараб турар эди. Денисов, Ростов ва Несвицкийлар кўзларини қисишди. Тўппончанинг гумбирлаши билан бирга Долоховнинг жон-жаҳди билан:

— Тегмади! — деб қичқирган товуши эшитилди ва Долохов бўшашиб қорга мукка тушди. Пьер иккала қўли билан бошини ушлаб, ўрмонга қараб, қор кечибораркан, афтини буриштириб:

— Бемазагарчилик!.. Бемазагарчилик! Бировни ўлдириш... Ёлғон...— дер эди. Несвицкий уни тўхташиб, уйига олиб кетди.

Ростов билан Денисов эса ўқ еган Долоховни олиб кетишди.

Долохов ўртоқларининг саволларига жавоб бермай, кўзларини юмиб индамай чанада ётар эди: бироқ Москвага кирилгандан кейин бирдан ўзига келди-да, бошини зўрға кўтариб, ёнида ўтирган Ростовнинг қўлини ушлади. Унинг буткул ўзгариб кетган ва тўсатдан хурсандлик акс этган юзини кўриб Ростов ҳайратда қолди.

— Хўш, аҳволинг қалай? — деди Ростов.

— Маза йўқ! Лекин гап бунда эмас! Дўстим,— деди Долохов энтикиб,— қаердамиз? Биламан, Москвадамиз. Ўзимга-ку майлию унга қийин бўлади... Бунни кўтаролмайди, кўтаролмайди...

— Кимга? — деб сўради Ростов.

— Онам. Менинг онам, менинг малагим, менинг бор-йўғим онам,— деди Долохов ва Ростовнинг қўлини қаттиқ қисиб йиғлаб юборди.

У ўзини бир оз тутиб олгандан кейин, онаси билан бирга туришини, агар онаси шу аҳволда кўрса юраги ёрилиб кетишини уқдирди ва олдинроқ бориб, воқеани онасига ётиғи билан айтишини сўраб Ростовга ялинди.

Ростов унинг бу топшириғини бажаргани олдинроқ кетди ва шу бевош ва шаллоқи Долохов Москвада қари онаси ва букир синглиси билан бирга туришини, энг суюкли фарзанд ва энг меҳрибон ака эканини билиб ҳайрон қолди.

VI

Пьер сўнгги вақтларда хотини билан камдан-кам юзма-юз келадиган бўлди. Петербургдаги уйларида ҳам, Москвадаги уйларида ҳам, ҳамisha меҳмон тўла бўлар эди. Пьер дуэлнинг эртаси, кечқурун ётоққа кирмай, отаси граф Безухов, ўлган ўша катта кабинетда ётди. (У кўпинча шу ерда қолар эди).

У бўлиб ўтган ҳодисаларни бир оз унутиш учун диванга чўзилиб ухламоқчи бўлди, бироқ ухлай олмади. Тўсатдан унинг қалбида бениҳоят ҳислар, ўй-хаёллар, хотиротлар шу қадар мавж урдик, ухлаш у ёқда турсин, ҳатто бир жойда ўтираолмади ва ўрнидан туриб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Гоҳ унинг кўз олдида тўйдан кейин дастлабки кунларда елкаларини очиб, ҳорғин эҳтиросли кўзларини хумор қилиб юрган хотини келар ва шу ондаёқ унинг ёнида Долоховнинг чиройли сурбет ва зиёфат кундагидек бенбо ва истеҳзоли юзи, гоҳ шу Долоховнинг дуэлдан кейин ранги-

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**